

DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2025-31-1-8>
УДК 165.0(37.013)



Михайло Бойченко,



Богдан Шумський

Доброчесність істини у перспективі протистояння «bullshit» у освітньому просторі сучасного суспільства

Статтю присвячено філософському аналізу терміну «bullshit», який було системно концептуалізовано американським філософом Гарі Франкфуртом для кращого розуміння природи істини, але водночас і чимдалі все більше як самодостатній термін епістемології. Автори цієї статті пропонують творчий переклад терміну «bullshit» з англійської українською як «дурня». Такий переклад не є буквальним, але краще передає епістемологічне значення відповідного англійського терміну. Богдан Шумський здійснив системну реконструкцію концепції «bullshit» у Гарі Франкфурта – відтворюючи основну канву філософських пошуків цього американського філософа, а також позначивши основні напрями, за якими у англомовній філософії розвивають концепцію «bullshit» та до яких практичних царин його застосовують. Михайло Бойченко вводить цей аналіз у ширший філософський та культурологічний контекст, а також показує значущість концепту «дурня» для освітнього простору сучасного суспільства – і як об'єкту для дослідження та свідомого уникнення, так і як специфічного інструменту, який заслуговує на використання у особливих випадках. Простежено деякі закономірності ставлення до дурості, глупоти і дурні в історії філософії та у християнській культурі. Крім того, Михайло Бойченко вперше пропонує український переклад англійського «bullshiter» як «дурнограй». Автори статті показують амбівалентність щирості, яка властива дурні, та обґрунтовують переваги іронічного та інструментального ставлення до дурні, при збереженні базової оцінки дурні як переважно негативної оцінки дурні з епістемологічного

© Михайло Бойченко, Богдан Шумський, 2025

та аксіологічного погляду. Продemonстровано – як концептуально, так і на різних прикладах, що дурня допомагає відтінити та увиразнити істину, добро і справедливість – як завдяки протиставленню їм, так і завдяки сприянню обирати кращий шлях до них.

Ключові слова: *bullshit/дурня, Гарі Франкфурт, bullshiter/дурнограй, істина, доброчесність, хиба, брехня, епістемологія, освітній простір сучасного суспільства.*

Вступ

Англійський термін «bullshit» є доволі специфічним за своїм значенням, є по суті ідіоматичним для цієї мови, а тому потребує спеціальної інтерпретації при перекладі на інші мови, у тому числі – українську. Буквальний переклад означає «лайно бика», а по суті цей термін варто перекладати українською як «дурня» відповідно до його вжитку в розмовній англійській мові. Втім, у різних практичних мовленнєвих контекстах цей термін міг би бути перекладеним і як «брехня», і як «маячня», а також у деякі інші способи, про що варто подискутувати окремо. Якщо ж говорити про «bullshit» саме як про філософське поняття, то вибір слова «дурня» видається нам оптимальним, що отримає свою розгорнуту аргументацію у даній статті.

Головним завданням статті буде показати, якою мірою та епістемологічна ділянка, яку позначає поняття «дурня», може характеризувати освітній простір сучасного суспільства, у тому числі й українського, і якою мірою ця ділянка співвідноситься з простором істини у сучасній освіті.

Необхідність з'ясування природи істини

Важливість істини і щирості була усебічно розглянута американським філософом Гарі Франкфуртом у книзі «Про істину» [Frankfurt 2006] і частково згадана в статті «Про дурню» [Frankfurt 1986], а також певною мірою у розділі «Найменш притомна пристрасть» його книги «Необхідність, воління та любов» [Frankfurt 1998: 95-107].

Істину філософ розглядав з позицій кореспондентної теорії істини, а саме як відповідність тверджень і уявлень фактам. Факти – це схоплені суб'єктами властивості реальності [Frankfurt 2006: 54]. Факти є неконтрольованими, незалежними від суб'єкта, невідкорювані бажаннями. Однак, таке сприйняття істини Франкфурт ще й підкріплює різними аргументами, відповідаючи на питання, чому нам взагалі потрібне поняття істини і навіщо бути щирими. Більшість аргументів будуються на прагматичних засадах, але також додається доказ від епістемології. Таким чином, кореспондентна теорія обґрунтовується практичними причинами.

Наразі, оскільки аргументів щодо цього питання у Франкфурта було багато, зазначимо кілька панівних задля розуміння думки автора цього понятійного апарату.

Першим аргументом є те, що істина потрібна, тому що вона корисна і необхідна для виживання соціуму. Без неї жодне суспільство не функціонувало би, адже не було би науки, медицини, інженерії, тощо, бо не існувало би можливості віднаходити факти для верифікації розмаїття тверджень [Frankfurt 2006: 15].

Інша підстава на користь істини будується з точки зору морально-естетичного виміру. Її можна сформулювати так. Навіть якщо оціночні й етичні речення не мають жодної істинності чи хиби (адептами такого бачення етики є, наприклад, емотивісти або моральні нігілісти), суспільство та кожна окрема людина користується концепцією істини для того, аби правильно зображувати факти, які фіксують ті чи інші дії, що мають бути оцінені або морально розглянуті [Frankfurt 2006: 30]. Тобто істина повинна існувати, аби ми могли перевірити факти, які аналізуємо в етичному просторі. Інакше, тобто якщо певної події насправді не було, тоді не має сенсу казати, що ця подія – хороша, а інша – погана, або навпаки, що ця подія огидна, а інша – прекрасна.

Наостанок, слід розглянути аргумент від епістемології. Незалежність фактів від людського воління Франкфурт відзначає як першооснову для формування людиною суб'єктивного досвіду, її власних кордонів та бажань. Оскільки світ речей є відокремленим та невідконтрольним, він дозволяє суб'єкту розуміти те, ким він є і може стати всередині цього світу речей. Іншими словами, істина – запорука спорудження волі, ідентичності та характеру людини [Frankfurt 2006: 99].

Наведені Франкфуртом аргументи на користь істини, на наш погляд, містять ключові підтвердження того, чому істина та щире ставлення людей одне до одного є суспільно необхідними та слушними стратегіями комунікації. Справді, лише завдяки істині людство здатне до мирного співжиття, домовленостей і обміну інформацією.

Втім, не завжди соціальне життя уможливлює щирість. Подеколи відбуваються події, що змушують людей замість істини обирати її ворогів, а саме обман і дурню. І перший, і другий тип взаємодії є нівеченням (misrepresentation) істини, і модусом нещирості, хоча й абсолютно різного ґатунку. Окрім того, що вони, зазвичай, використовуються в різних обставинах, дурня, за думкою Франкфурта, ще й не така образлива, як обман, оскільки її не сприймають як особисту образу [Frankfurt 1986: 95].

Отже, кожному ворожу до істини мовну поведінку надалі варто розглянути окремо детальніше.

Вади обману

Окреслюючи проблематику обману (і еквівалентного до нього синоніму у нашій статті – «брехня»), Франкфурт зазначає, що цей акт відбувається, коли брехун ошукує реципієнта у двох найголовніших площинах. По-перше, брехун обманює про стан справ, щодо якого висловлюється, тобто хибно описує реальність (або, принаймні, намагається це зробити, тобто тримає інтенцію до лукавості). По-друге, він приховує свої власні переконання про описувані факти реальності. Тому цей процес слід розуміти як комунікативний акт приховування та нівечення істинних фактів про світ і власних переконань мовця.

Хтось може справедливо зазначити, нібито обман подеколи є благом. У цій філософській позиції простежується певний утилітарний резон. Наприклад, у деяких випадках, приховування істини може зберегти душевний спокій співбесідника або його спроможність до життєдіяльності. Проте щодо цього Франкфурт мав однозначну відповідь: істина завжди пріоритетніша за обман і невігластво, якою б жахливою вона не була. Без істини «ми летимо сліпо», через що незнання реальності призводить до катастрофічних наслідків [Frankfurt 2006: 61]. Стосується це і обману заради кращих намірів та будь-якого виду паплюження істини загалом.

Як зразок, обман розбирається Франкфуртом у просторі людських відносин. Спершу, він застосовує кантівський аргумент із «Гаданого права брехати» з метою демонстрації негативного статусу брехні порівняно зі щирістю [Kant 1956]. Розгортається подібне до знаменитої тези Канта міркування: «Якби люди загалом були нечесними та ненадійними, сама можливість мирного та продуктивного соціального життя опинилася би під загрозою» [Frankfurt 2006: 69]. Якщо вважати щирість передумовою існування довіри та впевненості в іншій особі, тоді обман є способом порушити та знехтувати цими явищами, що становить собою екзистенційну загрозу для будь-яких домовленостей і договорів між суб'єктами. Однак це, на думку Франкфурта, не є тим відчуттям, що керує людьми під час засудження брехні, оскільки суспільство якось виживає навіть при надмірній кількості ошукування різних сортів. Радше обман вважається поганою комунікативною стратегією через те, що він, як висловлюється Франкфурт, «ранить нас» [Frankfurt 2006: 77]. Тут варто знову згадати позицію Канта щодо корупції: німецький мислитель відроджує давнє римське розуміння корупції як незакритої рани (*vena corrupta*, лат.), яка ослаблює і виснажує організм і веде до його загибелі. Таким чином, брехня, навіть незначна, не є такою вже й невинною – це завжди складова великої корупції. Невипадково диявола називають батьком брехні.

Таким чином, причиною поганого ставлення до брехні є те, що вона образлива для почуттів і емоцій реципієнта. До того ж, вважає Франк-

фурт, обман є деструктивним із двох боків. Здебільшого обман руйнує довіру реципієнта до брехуна, адже йому було нав'язано сфабриковане бачення світу навколо, що дуже неприємно вражає обманутого. Однак почасти обман ранить і самого брехуна: він стає самотнім, тому що не може бути відвертим із обманутими співбесідниками.

Не слід забувати про невеликі виключення з правил. Так як мовна діяльність безмежна і напрощуд складна, в ній бувають обставини, де обман виглядає позитивним. Франкфурт пропонує погляд на сонет Шекспіра 138 [Frankfurt 2006: 93]. Там йдеться про любовні відносини між жінкою, яка бреше своєму старому чоловікові, буцімто вважає його молодим. Натомість її коханець знає, що жінка його обманює, але також бреше, ніби вірить її словам. Обидва знають істину щодо переконань одне одного. Втім, це не заважає коханцям грати в ошукування для того, аби зробити приємно своєму партнерові. Либонь, це слід назвати «перверсивною ввічливістю», а можливо, як гадає Франкфурт, це варто вважати проявленням колосальної підспудної щирості, довіри та інтимності в завідомо ошуканських умовах.

Хай там як, такі ситуації є скоріше виключенням або навіть проявленням прихованої щирості, ніж обманом як таким.

Первинні та вторинні ознаки поняття «bullshit» у розумінні Франкфурта

«Bullshit» у якості терміна вперше був введений Гарі Франкфуртом у знаменитому есеї «On bullshit» 1986 року. Потім есей перевтілювався в велику книгу 2005 року і отримав нову хвилю популярності.

Сутність bullshit неодмінно пов'язана з його культурним узусом: для Франкфурта були важливими як конотативні сенси, так і асоціативні смисли, закладені в двокореневості цього слова. Сам термін, за Франкфуртом, означає байдужість до істини під час комунікації. Складається він зі слів «bull» та «shit», філософському аналізу яких окремо приділяється декілька сторінок есею. В свою чергу, ці корені щільно дотичні до таких розмовних ідіом і слів, як: «shooting the bull»¹, «bull session»², «shitting», і порівнюються з «говорити на вітер (hot air)». Таким чином, Франкфурт вибудовував ідейну, асоціативну мережу обраного поняття для носіїв англійської культури. Цим обумовлюється використання саме цього лайливого слова, а не якогось, більш прийняттого і коректного для академічного суспільства синоніма під час вираження поняття (на кшталт «humbug» Макса Блека, двокореневості та асоціа-

¹ Англ., буквально – «вбивати бика», але вживається у значенні «точити ляс».

² Англ., буквально – «час бика», але вживається у значенні «сеанс балачок».

тивній природі якого не приділяється уваги Блеком у його статті «The prevalence of humbug»).

Все вищеописане є причиною обрання нами певного способу адаптації слова на вітчизняний лад. Нашим поглядом є те, що даний термін неможливо перекласти українською мовою без втрати необхідних значень і конотацій, що передбачувалися Франкфуртом. Наприклад, можливим відповідником для «bullshit» можуть служити такі буквальні українські аналоги: «брехня», «базікання», «просторікування», «маячня», «пусте», «ахінея», «нісенітниця», тощо. Жоден із них не є достатнім, аби бути еквівалентом оригіналу, бо їм бракує ретрансляції вельми важливих семантичних контекстів оригіналу. До того ж при деяких варіантах можлива повна втрата перекладу похідного терміна «bullshitter», як у зразку з «маячнею» чи «нісенітницею». Можна уникати згаданих проблем за допомогою транслітерації терміна, залишаючи його написання українською без перекладу як «булшіт». Втім, це було би надто слабким рішенням. Тому обираємо найближчий, на наш погляд, український аналог цього англійського терміну – «дурня», а відповідно, пропонуємо називати українською «bullshitter» як «дурнограй», або ж «безвідповідальний творець дурні».

Якщо виходити з того, що дурню Франкфурт розумів як байдужість до істини, тоді феномен дурні проявляється не в змісті висловлювання, а в інтенціях і позиції мовця під час комунікації. Для того, аби не бути дурнограєм або базікалом, людина має, по-перше, бути щирою, а по-друге, прагнути до істини. Це взаємозалежні частини істиннісної комунікації. Якщо якийсь із цих критеріїв не підходить для опису її поведінки, людина, ймовірно, є дурнограєм або базікалом. Наприклад, дехто може бути щирим, але водночас повторювати чийось дурню або дискутувати про речі, в яких не має компетенцій. Тоді це не задовольняє предикат «прагнення до істини», адже такій особі насправді байдужі істинні факти тієї теми, про яку вона невміло говорить, саме тому людина є дурнограєм, бодай і не зловмисним.

Таким чином, дурнограй не нівечить факти реальності (чи неправильно їх ретранслює, навмисно продукуючи хибну інформацію), а насамперед приховує справжнє ставлення до істиннісних значень власних висловлювань. На відміну від брехуна, дурнограй може навіть не знати реального положення справ – йому це не цікаво. Як каже Франкфурт, якщо знадобиться, дурнограй «видумає те, що знадобиться його цілі» [Frankfurt 1986: 97].

Первинна атрибутивна складова дурні описується Г. Франкфуртом у частині есея про анекдотичний діалог Людвіга Вітгенштайна і його подруги Фанії Паскаль. Філософ запитав подругу про її самопочуття і здоров'я, оскільки вона на той час хворіла. Вітгенштайну не сподоба-

лася відповідь жінки, що вона «почувалася, ніби собака, яку переїхали» [Frankfurt 1986: 88]. Той роздратовано відповів їй, що вона не може знати, як відчувається збита собака. В цій комунікативній ситуації простежується явний парадокс, який вирішується теорією Франкфурта. З одного боку, Паскаль не бреше, коли так описує своє самопочуття; але водночас, з іншого боку, вона й не каже істину, адже жодна людина справді не може знати емпірично, як відчувається собака. Франкфурт вважає, що її твердження, у баченні Вітгенштайна, «не стосується описання реальності», а тому «...її опис власного самопочуття, відповідно, є чимось, що вона просто вигадала» [Frankfurt 1986: 89]. Якраз цей аспект «нестосунку до реальності» обурює Вітгенштайна, тому й вираз, який був створений без турботи щодо істини, являв собою дурню: «Її проблема не в тому, що вона не змогла сказати все правильно, а в тому, що вона навіть не намагалася» [Frankfurt 1986: 90].

Звісно, така реакція Вітгенштайна на неформальну розмовну метафору була досить радикальною, надмірною і навіть «нетолерантною», як висловився Франкфурт [Frankfurt 1986: 90]. Пояснюється вона тим, що ситуація могла здаватися Вітгенштайну досить серйозною, тому істинність і правильне відображення фактів у реченнях Паскаль грали для нього вирішальну роль у спробі надати їй якусь допомогу для вирішення проблеми зі здоров'ям.

Цей анекдот є важливим як для прояснення фундаментальної характеристики дурні, так і для розуміння того, що дурня має певну градацію або ступені негативного впливу на комунікацію: існує проста, неформальна дурня, яка не є чимось поганим чи образливим; а існує така дурня, яка під час серйозної дискусії, що потребує точного відображення фактів, може зашкодити своєю недбалістю до істини, а тому виступає небезпечною комунікативною стратегією.

Хай там як, крім есенційної ознаки, Франкфурт вирізняв ще й різні другорядні властивості шуканого феномена. Вони є другорядними, позаяк, бодай і з'являються часто, не є остаточними і визначальними у простежуванні дурні. Попри те, що всі означені другорядні атрибути виявляються інстанціями, маніфестаціями дурні, лише ними дурня загалом не обмежується – вона набагато ширша у проявах, бо є байдужістю до істини.

Почнімо з найголовнішого: дурня – це не обман, хоча може мати певні схожості з ним. У випадку обману, ціллю стає хибне представлення і передача реальності, навмисне викривлення інформації та переконань. Інакше кажучи, брехун все ще знаходиться в парадигмі істиннісних значень – він мусить уміло приховати або змінити якийсь факт чи навіть придумати свій. У свою чергу, дурня необов'язково містить хибні висловлювання: вона користується як істиною, так і хибною, хоча ці понят-

тя для дурнограїв не мають жодного значення – вони за межами істиннісного дискурсу, нецікаві до нього.

Часто-густо через таку недбалість дурня постає як «халтурна» і неінформативна. Недарма Франкфурт розробляє описову мережу асоціативних виразів, пов'язаних із «bullshit»: серед них є корінь «лайно» (shit). Беручи за основу метафору екскрементів та харчування, Франкфурт стверджує, що в комунікації буває корисна інформація – вона, немов поживна їжа, створена з турботою, допомагає нам вижити; а буває порожня неінформативна дурня – непоживні фекалії, випорожнені з абсолютною недбалістю до отриманого результату [Frankfurt 1986: 87].

Корінь «bull» – не менш важливий аспект дурні. Він, зазвичай, має три значення: 1) непотрібне рутинне завдання або церемонія; 2) тривіальна, нещира, неправдива розмова або письмо; нонсенс; 3) розмова без цілі; «слова на вітер (hot air)» [Frankfurt 1986: 92]. Всі три дають зрозуміти той чи інший екземпляр дурні. Наприклад, «bull» як церемонія – відірвана від реальності та своїх першопочаткових завдань традиція, яка нікому не потрібна і не подобається, але продовжує своє існування через звичний політес. А от «bull» у значенні тривіальної, нещирої розмови – щось схоже на явище «small talk»¹ чи описаних Франкфуртом «bull session» і «shooting the bull»: неформальні розмови, балачки, точіння лясів, тобто продукування беззмстовних бесід, де люди спілкуються про різні цікаві речі, заздалегідь знаючи, що їхні висловлювання нещирі, а умови не передбачають істинних дискусій. Ще є «bull» аналогічний до «слів на вітер». Франкфурт каже, що людина під час видавання дурні, по суті, тільки дихає, продукуючи неінформативне повітря – розмову без фактології [Frankfurt 1986: 93].

Останньою другорядною особливістю дурні є її подібність до блефування: «Дурня ближче до блефування, ніж до обманювання», оголошує Франкфурт [Frankfurt 1986: 94]. Блефуванню притаманно те, що воно нібито імітує справжнє, щире спілкування. Коли індивід блефує, наприклад, у покері, він підробляє власну комунікацію, а всі його твердження стають фальшивими, мімікуючи під істинні заяви, аби дезорієнтувати супротивника. Іноді, як у покері, це є виправданою стратегією поведінки, прийнятою всіма учасниками цієї мовної гри. В інших випадках, коли потрібне серйозне ставлення до комунікації, дурні слід уникати, оскільки таке псевдо-інформування співбесідника може вийти «халтурним» і «нечуйним» до істини, призводячи до негативних наслідків.

¹ Англ., «мала, незначна розмова», щось на кшталт «перекинулися парою слів».

«Bullshit» на практиці

Завдяки віртуозному аналізу Франкфурта стало можливим робити висновки з теорії дурні, а потім застосовувати її до злободенних реалій і філософських дискусій.

З вищеперерахованих ознак слідує, що дурня – не цілковито негативний феномен, але часто отримує такий статус через свою недоречність у конкретній розмовній події. На відміну від обману дурня є доволі неоднозначною. У житті наявна безліч соціальних інтеракцій, за якими дурня є виправданою і природною. Такими мовними рамками виступають неформальні дружні розмови (на кшталт «bull session»), настільні ігри, «small talk» тощо, де ретрансляція істини часом зайва і небажана для побудови дружніх відносин. Однак oprіч того, дурня неодмінно з'являється в більш вагомих шарах громадського етосу, таких як політика, реклама, академічний прошарок, правовий простір тощо. Тоді вже вплив дурні слід оцінювати за іншими критеріями, але аж ніяк не можна стверджувати, що вона залишається позитивною стратегією комунікації, адже в цих сферах дурня часто стає причиною проблем.

З метою класифікувати види дурні за мірою небезпечності її використання для реципієнтів, звернімося до категоризації Джона Петрочелі. Він назвав її «Індексом мух дурні (Bullshit Flies Index)» [Petrocelli 2021: 18]. Індекс дає змогу розрізняти дурню мірою її негативного впливу. Згідно Петрочелі, існує три типи дурні. «Нешкідлива» дурня, що нікому не заважає і не вадить, як у зразку зі «збитою собакою» Фанії Паскаль. Наступною ланкою йде «погана» дурня – потенційно шкідлива, неприємна, аморальна дурня, під час якої заради власної користі дурногря (але за рахунок ошукування реципієнтів) факти і статистику вигадують. А останній різновид дурні Петрочелі зазначав «небезпечною» дурнею – шкідливою, яка потенційно призводить до травм і летальних наслідків, безумовно аморальною [Petrocelli 2021: 19].

Повертаючись до втілень даного феномену, доречно розглянути деякі наочні зразки із реального життя, а також побачити, як вони ілюструють сфери застосування дурні на практиці.

Завдяки всебічному дослідженню різноманітних наукових статей від цікавих до теми філософів і демонстрацій дурні самим Г. Франкфуртом ми спроможні розрізнити багато різновидів шуканого нами феномену. Серед них вдалося вирізнити такі типи: «ухильна» (evasive) дурня, некомпетентна експертність, лицемірство (індивідуальне та інституційне), рекламна дурня, академічна, псевдонаукова дурня, маніпулятивна пропаганда, політична, правова дурня тощо. Строго розрізняти їх не варто, але все ж можна це робити: почасти за сферами соціального застосування, почасти за конкретним, спеціальним змістом декларованої дурні.

Тож, ухильна дурня трапляється, коли індивід не хоче відповідати на питання через сором або неочікувані, небажані примуси до відповіді з боку оточення, тобто через відсутність прагнення до щирого комунікування. Дослідник Томас Карсон пропонує приклад з дебатами, де політичному діячу ставлять контрверсійне питання, яке, при будь-якому коментарі, призведе до негативної реакції різних сторін аудиторії [Carson 2016: 56]. Політик, у такому випадку, починає просто тягнути час своєю ухильною дурнею, заплутуючи опонента, щоби не брати участь у обговоренні дразливої для публіки теми. Наприклад, це може стосуватися питання абортів, ЛГБТ спільнот, расизму тощо.

«Некомпетентна експертність» – це наш власний термін, котрий розроблений на основі прикладу Г. Франкфурта. Це така комунікативна стратегія, коли мовець намагається виражати свою думку про речі, у яких насправді є дилетантом. Франкфурт стверджував, що це особливо актуально для демократичних, ліберальних, толерантних до масової інформації суспільств: «...виробництво дурні стимулюється щоразу, коли зобов'язання людини або можливості говорити на якусь тему більші, аніж її знання фактів, які стосуються цієї теми» [Frankfurt 1986: с. 99]. Отже, некомпетентна експертність – продукт вільного обміну гадками і позиціями без наявного їхнього фактичного або іншого епістемологічного підкріплення. Одразу на думку спадають конспірологічні теми, підозри у змовах, підтверджень щодо яких явно недостатньо, але прихильники цих підозр все одно продовжують вірити у істинність змови, популяризуючи її, тому що намагаються виражати власну важливу думку.

Далі перейдімо до лицемірства. Це – досить поширений варіант дурні як серед повсякденних дискурсів, так і серед всіх спеціалізованих, що стосуються заяв про обов'язки і дії. Його розглядом спеціально займався Гейлі Стівенсон. Надане ним визначення таке: лицемірство є невідповідністю оголошуваних моральних принципів і норм із актуальною поведінкою [Stevenson 2020: 3]. Часто воно викривається, коли діяльність індивіда відрізняється від оголошуваних ним принципів. Це демонструє байдужість, невіру до висловленого. Тому воно підпадає під есенційний атрибут дурні. Крім цього, якщо індивідуальний рівень характеризує поведінку окремої персони, то інституційне лицемірство стосується насамперед інституцій на кшталт держав, приватних компаній тощо. Стівенсон зміг проілюструвати непослідовність дій та заяв різних організацій у питанні глобальних кліматичних змін. Він вважає, що за яскравими заявами про необхідність активних рішень щодо екології криється темна, пуста бездіяльність. Ці заяви роблять для «політичної видимості, а не екологічної бажаності» [Stevenson 2020: 6]. Як бачимо, лицемірство також приховує потенційно небезпечні наслідки для людства, особливо у питаннях протидії кліматичним змінам.

Рекламна дурня – це дурня, що належить маркетинговим агенціям і методам, які продукують нереалістичні уявлення про товар у покупця, а подеколи навіть не зважають на негативний вплив на його здоров'я. Ми можемо пригадати випадок тютюнових корпорацій із початку минулого століття. Їхньою стратегією було створення прямої медичної рекомендації або образу лікаря, що радить придбати конкретний бренд цигарок [Calfee 1985: 6]. Пізніше такий спосіб реклами був заборонений майже по всьому світу, але приклад залишається парадигмальним для розуміння ризиків неконтрольованої дурні: якщо їм дозволити, корпорації не задумуючись використовують будь-які маркетингові методи для підвищення свого заробітку. Це підпадає під визначення «поганої», небезпечної дурні, про яку писав Д. Петрочелі, адже у даному випадку зловкісна реклама призвела до руйнівних наслідків для здоров'я багатьох громадян.

Більш безпечним і все ж таки аморальним екземпляром була рекламна практика іншого бренду цигарок в середині минулого століття. Про неї згадує Г. Франкфурт у праці «Відповідь Д. Коену»: у наданій рекламі стверджували, що цигарки підвищують мужність чоловіка [Frankfurt 2002: 341]. Це, звісно, хибне і спекулятивне твердження, але показово те, що творцям реклами навряд чи взагалі були цікаві такі поняття, як істина чи неправда: їм було неймовірно байдуже, оскільки керувалися вони лише жагою до прибутку.

Більш цікавою є академічна дурня. Вона проявляється в наукових текстах і виступах. Причини і сутність такої дурні описують по-різному. Наприклад, український дослідник Вадим Менжулін вважав, що надлишок інформації та великий тиск бюрократії змушують науковців займатися безглуздим говорінням замість своєї головної мети – пошуку істини: «Істина є економною та аскетичною, вона потребує багато розумових зусиль, але не терпить надлишку говоріння» [Менжулін 2006: 48]. Тобто бюрократичні установи відволікають дослідників рутинними формальностями. Це нагадує згадане Франкфуртом значення «bull» – непотрібного завдання або церемонії, а саме речі, яка втрачає свій зв'язок із тим, заради чого була запроваджена.

А от західний автор Джеральд Коен має іншу думку щодо академічної дурні. Його позиція в тому, що академічні тексти надто переповнені так званою «дурнею-нісенітницею», яка буває трьох видів. Першим є «непрояснювана неясність» – принципово нечіткий дискурс, який неможливо прояснити навіть додатковим коментарем [Cohen 2006: 332]. Це речення на кшталт «трансценденція сиру в хлібі є шляхом несвідомого збудження», які оперують, здавалося б, зрозумілим синтаксисом, але повністю заплутаною термінологією і словами без смислу. Другою є нісенітниця «сміття» – слабо сформульовані, недостатньо доведені вислов-

лювання, наприклад, коли ведуть мову про факт, не знаючи достатньо про нього і його деталі. Останньою є нісенітниця «спекулятивні коментарі» – неперевірювані твердження, на кшталт занадто широких узагальнень, які просто нереально верифікувати чи досягнути їхню істинність. Коен наводить таке речення: «Звісно, всі зараз проводять більше часу, думаючи про секс, аніж люди сто років тому» [Cohen 2006: 333]. Що мають на увазі, висловлюючи це речення, так це те, що його створено таким чином, що насправді його неможливо перевірити: ми не знаємо, хто такі «всі», що значить «більше часу», і які саме люди сто років тому. Через це, його не можна зарахувати ані до істини, ані до навмисної брехні – воно просто некоректне. Дурні-нісенітници багато в академічному просторі, якщо науковець є некомпетентним чи навмисним дурнограєм, що бажає дивувати чи звертати увагу своїми висловлюваннями.

Наразі розглянемо псевдонаукову дурню. Такої набагато менше продакують в академічному середовищі, тому радше її лівова частка накопичується в мережі Інтернет та недобросовісних ЗМІ. Найчастіше це окультні, конспірологічні, народно-медичні та псевдоісторичні джерела в стилі «загадкові технології давніх русів» або «лікування від усіх хвороб простим методом». Такий тип дурні розглядають дослідники Ганс Маєс і Кетрін Шобрук. Для них панівною ознакою псевдонауки є «нечутливість до доказів і помилкові міркування» [Maes, & Schaubroeck 2006: 180]. Справді, вряди-годи таку дурню можна побачити навіть у науковій спільноті у випадку з містифікаціями на кшталт «Велесової книги» та інших свідомих підробок історичних артефактів.

Слушно буде ознайомитися з дурнею у вигляді маніпулятивної пропаганди. Аналізом її базових положень у сучасності займався Михайло Бойченко. Він стверджує, що ідеологія пропаганди зближується з «політичною філософією і ідеологією популізму» [Бойченко 2023: 3]. Посилаючись на Едварда Бернейса, йому вдається віднайти головні інтенції творців маніпулятивної пропаганди: бажання керувати та впливати на думку суспільства. За цими властивостями можна сміливо підсумувати, що вона тотожна з дурнею: коли відбувається маніпулятивна пропаганда, немає турботи і дбайливості до істини, а залишається лише жага влади, котра маніпулює істиною і брехнею, як її творцям заманеться задля впливу на свідомість натовпу.

Останніми з нашого переліку є політична і правова дурня. Завдяки зверненню до сучасної історії, нам вдалося віднайти виразника одразу двох цих типів дурні – заяви колишнього президента США Біла Клінтона на судовому засіданні щодо декількох сексуальних скандалів, зокрема з Монікою Левінськи. Закиди звинувачення проти себе екс-президент намагався спростувати тим, що наголошував про відсутність сексуального контакту з Левінськи. Пізніше виявилось, що під «сексуальним контак-

том» малося на увазі таке визначення: «усвідомлений контакт із певними частинами тіла іншої особи з метою сексуального збудження чи задоволення тієї особи» [Kramer & Olson 2002: 359]. Клінтон, з одного боку, не брехав, коли використовував легальні способи екзотичного тлумачення складного терміна «сексуального контакту». З іншого боку, в суді всі розуміли, що це чиста, неприкрита дурня, адже ніякої щирості в такому підході до фактів не було. Президент імітував щирі відповіді на серйозне питання, аби не нашкодити своєму політичному рейтингу, а також, щоби відкрито не брехати в судовому засіданні. Це нашоухує на думку, що ця дурня підпадає під властивості «підробки» або «фальшивки», які притаманні блефуванню і потенційно небезпечному типу дурні. Таким чином, у політичній і правовій системі є досить масштабні прояви дурні для досягнення власних цілей учасників цих систем.

Щира дурня не є ані шляхом до істини, ані шляхом від брехні

Якщо дурня, відповідно того концептуального підходу, який запропонував Гері Франкфурт, протистоїть зловмисному лицемірству, то сама вона все ж не є панацеєю, яка гарантовано рятує від імітації істини (а також імітації брехні, що буває ще більш небезпечним¹). Таку рятівну місію у дурні спокусливо вбачати, апелюючи до наївності дурні, яка нібито свідчить про щирість дурні: мовляв, головне бути щирими, а вже щирість неминує нібито рано чи пізно має привести щирі людину до істини. Помилка полягає тут передусім у тому, що щирість не дає жодного критерію істини, тобто щира людина може пройти повз істину, просто щиро не помітивши її.

У історії філософії здавна було відомо про небезпеку не лише позірної, але й справжньої наївності. Теофраст у своїй праці «Характери» одним з перших характеристик виводить «простодушного», тобто дурника, який говорить те, що бачить, і повторює, не задумуючись, усе за іншими людьми [Theophrastus 1902]. Уже Теофраст наочно демонструє, що інколи такий типаж може зачаровувати, однак у своїй наївності він може ставати небезпечним, допускаючи або навіть підтримуючи зло, сам не усвідомлюючи того. Простодушного легко обдурити – хоч порядній людині і соромно так чинити. Однак, не всі люди є настільки порядними, а дехто готовий забувати про порядність у скрутних обставинах або просто заради власної вигоди. З іншого боку, у філософії Відродження Еразм Роттердамський у своїй «Похвалі глупоті» показує, як під личиною

¹ Так, імітуючи брехню, можна не лише видавати істину за брехню, але й взагалі нищити критерії встановлення істини навіть більше, ніж критерії брехні: адже тим самим увага концентрується не на пошуку істини, а на встановленні достовірності брехні, успіх у чому зовсім не приводить гарантовано до істини.

глупоти і простодушності можна іронізувати і робити розумні речі – особливо коли серйозно їх чинити буває небезпечно, наприклад, внаслідок цензури – церковної чи світської, політичної чи академічної [Роттердамський 1993]. Втім, глупота – то все ж більше про справді певну розумову обмеженість, яку важко, якщо не неможливо, виправити. А тому й використовує розумник личину глупоти, тоді як сам він до глупоти стосунку не має, хіба що у сократівському сенсі – «знаю, що нічого не знаю» (що, насправді, теж глибоко іронічно). Дурня ж є тим, до чого можна вдаватися прямо і відкрито. Дурню може свідомо вчиняти розумна людина, не наближаючись цим до глупоти. У Еразма про це теж є доволі – а все ж спеціально концептуалізував це вперше Гарі Франкфурт.

Після Еразма амбівалентність типажу простодушного, який «рубас» правду усім в обличчя, іронічно, а місцями і сатирично змальовує Вольтер у своєму «Простаку» [Вольтер 1932]. І все ж до простодушних у європейському Давньому світі ставлення швидше поблажливе, хоч і дещо зверхнє. Це добродушне ставлення до дурні ставлення певною мірою відновлює класицизм.

Християнська філософія, особливо православна, схилилася перед пророчою наївністю «блаженних», якими вважали людей слабкого інтелекту, а тому християни нерідко вважали, що вустами «блаженних» говорить нібито не їх кволий розум, а сам Бог: «Блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне» [Огієнко 1962: Матвія 5:3]. У середньовічній Західній Європі простих, неосвічених людей вважали нездатними на обман і підступ, що мало би їх робити ближчими до Бога [Сабадаш та ін. 2021]. Втім, це замилювання тривало недовго. Культура Відродження швидко перетворила наївність на зброю проти софізмів церковників і визисків феодалів – досить лише звернутися до «Декамерона» Джованні Бокачо та «Гаргантюа та Пантагрюеля» Франсуа Рабле. Ще більше вигострили цю зброю незабаром Джонатан Свіфт у своїх «Подорожах Гулівера» та Лоуренс Стерн у романі «Життя та погляди Тристрама Шанді, джентельмена» [Sterne 1978]: головні герої їхніх творів – чесні, щирі і нездатні на підступи, саме цією прямоотою перемагають усі пастки і прикрощі лукавого світу.

Втім, ще у Давньому Китаї Сима Цянь у своїй праці «Історичні записки» вказує на слабке місце такої прямої-щирості: вона легко перетворюється на свого лихого двійника – грубість-нахабство, які китайський філософ називав дикістю [Hulsewé 1993]. Так, аналогічно до вчення Аристотеля і Полібія про послідовну зміну трьох форм правління Сима Цянь пропонує власну версію незалежно від давньогрецьких мислителів. Якщо у греків змінювалася форма правління за ознакою кількості правителів – від одного через групу до всіх (монархію/тиранію змінювала аристократія/олігархія, а за нею демократія/охлократія, після чого

цикл повторювався), то у китайського мислителя послідовно змінювали один іншого принципи правління: щирість/дикість змінювала пара шанобливість/забобони, а її у свою чергу пара культурність/фальшованість. Таким чином, починаючи з щиросердя, правління проходить три щабелі метаморфоз і, заплутавшись у сфальшованій культурності, знову прагне безпосередньої і непідробної щирості. Це нагадує те, що Конфуцій називав виправленням імен [Soothill 1910] і що нещодавно було проаналізовано на прикладі війни в Україні [Бойченко 2022].

Китайська підказка натякає на обмежену епістемологічну силу дурні – вона є швидше певним буфером між істиною і хибною, своєрідним чистилищем, залишатися у якому і проблематично, а тривалий час там перебувати – взагалі нестерпно.

Загалом, шлях «простих рішень» є глибоко хибним шляхом, який, як правило, прагне вести до бажаної мети, ігноруючи обставини. Адже, звертаючись до дурні, мовець ігнорує не лише облуду, не лише сфальшовану істину чи імітовану хибність, але й справжню істину і справжню хибу. Це спосіб виплескувати дитину разом із водою, у якій цю дитину купали.

Така стратегія може мати, однак, і значно гірші – і за глибиною, і за масштабом – епістемологічні наслідки і матеріальні результати. Так, наприклад, у Давньому світі в більшості суспільств мало місце нехтування життям жінок і дітей, рабів або іноземців, під приводом того, що усі вони є не порівнюваними у своїй суспільній цінності з чоловіками-громадянами, легко оберталося жорстокістю під час воєн, яка з легкістю поширювалася і на самих військових: солдатами і навіть командирами жертвували як витратним матеріалом. Згодом у Франції з кінця 18 століття і протягом понад 80-ти років відбувалася жакліва і безглузда різанина (massacre – англ, фр.): революційний терор, тривалі війни, жорстокий розстріл учасників Паризької комуни, коли кров ручаями текла вулицями Парижу – насамкінець усе це почало сприйматися як дещо нормальне [Xu 2023]. Нормалізація насильства в сучасному світі відбувається передусім через наративну нормалізацію насильства [Storm-Mathisen 2025]. Втім, всі види нормалізації насильства починаються, як правило, непомітно, і відбувається це на інших об'єктах, не на людях. Так, у сучасних ліберально-демократичних суспільствах, у яких нібито міцно утвердилися права людини в усіх головних їх модифікаціях, тим не менше не зустрічаємо рішучого засудження звірств війни, поки вона виявляється географічно віддаленою (наприклад, від Європейського континенту чи від США). Частково це можна пояснити тим, що європейці у своїй масі легко приймають масове знищення мільйонами і десятками мільйонів птахів під час загрози епідемії пташиного грипу, свиней і корів та інших тварин у аналогічних ситуаціях загрози пандемій їх поголів'я. Причому

мова йде, як правило, саме про превентивне винищення у масштабах популяцій у певному ареалі. А це, по суті, є аналогом геноциду людських спільнот. Нормалізуючи холоднокривні масові вбивства інших живих істот, люди несвідомо готують себе і до нормалізації аналогічних масових вбивств людських істот. Якщо сприймати масові вбивства птахів чи тварин як дурню, не варту уваги, то непомітно такою дурнею можна почати сприймати і масові вбивства представників інших народів – за умови, якщо це прямо не торкається життя і добробуту представників якихось благополучних країн. Виступаючи проти фальші, лицемірства і байдужості, ті, хто займають позицію засудження цих неправильних і непривабливих речей як дурні, і самі можуть стати черствими і нещирими, звикаючи відмахуватися від чогось як стороннього, несуттєвого і докучливого: мовляв, «та, знову якась дурня!».

Таким чином, дурня як зброя є загостреною у обидва боки – вона може виявитися спрямованою проти тих, хто зве нею захищатися доречно і недоречно, не розбираючи приводу.

Дурня і постправда: дивергенція

Дурня перетинається з постправдою, однак не є тотожною з нею: постправда може використовувати дурню, однак, на відміну від дурні, постправда цілеспрямовано руйнує істину, або в усякому разі змінює, деформує її, щоби у такий чи інший спосіб її замінити. Постправда на те і постправда, що вона прагне залишити істину у чистому вигляді у минулому: це ніби постметафізика, яка своєю критикою метафізики показує, що справжньої метафізики вже бути не може, але може бути її подоба, імітація, стилізація – але всерйоз метафізики бути не може, як не може бути релігії без віри у Бога. Так само і постправда прагне витіснити не лише ту епістемологічну, але й ту онтологічну настанову, коли можлива віра в істину. Це не означає, що за доби постправди зникає об'єктивність, але об'єктивно стає вже не істина, а лише переконання, які відтепер повністю заміщають істину. Це раніше були Бог, Істина, Добро, Краса. Відтепер же вони перетворилися на конвенційну реальність. За великим рахунком, навіть дурні не може бути, якщо починає панувати постправда: те, що комусь здається дурнею, для інших може поставати добром, красою, справедливістю, вигодою тощо. А якщо хтось наважиться запитати, тоді завжди можна почути у відповідь: «отака у нас справедливість!» Або ж – «такі у нас добро, краса, вигода тощо». Адже «ми так домовилися і маємо на це повне право!». Коли спостерігаєш сучасні реалії у багатьох сферах суспільного життя, справді, нерідко виникає бажання прокоментувати: ну що за дурня! Але хтось же так живе – мало того, ще й у такий спосіб нібито успішно організовує своє життя,

послугуючись ерзацами. І оскільки ці ерзаци так-сяк, але виконують свою функцію, тому все ж доводиться з ним не просто рахуватися, але й конкурувати, хоч як би це не виглядало на перший погляд смішно або навіть принизливо. Популізм у політиці, махінації у судочинстві, кричущий кіч і несмак у мистецтві, зловживання доброчинністю і використання її для здобуття недоброчесних конкурентних переваг, шантаж послугами під виглядом благодійності – цей перелік покручів справжніх цінностей можна продовжувати ще довго. І з'явилися вони не у добу симулякрів і постправди, а значно раніше, ще у Давньому світі: доба гіперреальності і масової комунікації лише значно полегшила і пришвидшила фальшування реальності і її підміну ерзацами.

І у сфері освіти трапляється таке, коли доводиться спостерігати те, чого не мало би взагалі бути і що, здавалося би, мало би унеможливити саму освіту – але ж воно є і, більше того, множитьсся і нерідко перемагає те, що є правильним і істинним. У Давній Греції багато софістів зовсім не були філософами, та й багато хто з них навіть не були справжніми вчителями – зате були вправними маніпуляторами і талановитими шахраями, які вчили й інших шахраювати і маніпулювати. Якісь знання і вміння для цього також, звісно, потрібні, але використовують їх у зовсім не належний спосіб – від такого використання ані знання не розвиваються, ані людина не ушляхетнюється, ані суспільство не здобуває якогось блага. Тому такий софістичний шлях у більшості своїх втілень є шляхом дискредитації і втрати знання, а не його розвитку та примноження – а якщо й трапляється розвиток знань завдяки софістиці, то переважно всупереч її природі, а не на її основі. Тому надто важливо не допускати такого фальшування – ані у освіті, ані у якій іншій справі.

Здатність бачити такі фальшування, бачити їх різучу відмінність від істини та інших справжніх цінностей і лежить у основі судження про дещо як про дурню. Тому дурня далеко не завжди є антагоністом істини: нерідко, навпаки, чітко вказуючи на дурню і влучно називаючи дурню дурнею, можна повернути себе та інших, хто тебе почув, на шлях до істини та інших достеменних цінностей. Непідробність, як правило, не виникає сама собою – натомість вона потребує попереднього очищення від усіх підробок, від усієї наносної дурні. Як самородок, який може перетворитися на коштовність лише після очищення від шлаків та належної огранки і шліфування.

Такий шлях очищення і повернення речам і справам їхніх власних імен [Бойченко 2022] є доволі тривалим у кожному окремому випадку, а загалом у житті кожної людини – це нескінченний шлях. До певної міри це праця Сизифа: як тільки перестаєш котити камінь нагору – він тут же починає котитися донизу [Камю 2022]. Авгієві стайні також почали наповнюватися знову, одразу після того, як Геракл їх очистив: адже пи-

тання полягає не у тому, щоби не тримати коней, а у тому, щоби невпинно і належно їх доглядати. Таким чином, цей шлях можна порівняти з освітою впродовж усього життя – і не лише за зовнішніми її ознаками, але й за внутрішньою спрямованістю до постійного самоудосконалення, яка властива цій освіті. Зовнішніх зусиль по звільненню від різного роду дурні завжди буде недостатньо: для цього потрібно, щоби якомога більше людей у суспільстві не лише припинило робити дурню власноруч, але й відмовилося толерувати її у діях інших та й загалом у своєму довкіллі.

Доброчесний пошук істини як шлях освіти

Для того, щоби оцінити значущість освіти у протистоянні дурні, варто порівняти дурню з чортівнею, яка близька до неї за суттю і впливом на життя людини.

Чортівня є дечим несправедливим, що заплутує людину і не пускає її повернутися на шлях істинний і праведний. Християни більшою мірою схильні повністю заперечувати існування чортівні як небезпечного забобону. Це позиція, згідно якої насправді існує лише Бог, а сатана та його приспівники є лише ілюзією, продуктом людських страхів і ознакою недостатності віри. Уся нечиста сила є онтологічним симулякром, якщо вживати сучасний філософський термін, це – лише тіні справжнього буття, яким є Бог. На відміну від зороастрійців, які розглядали Добро і Зло рівними за онтологією і силою, а їхнє протистояння розглядали як одвічне і довічне, християни не надають злу онтології, рівної із добром. Добро як буття є благом і світ є благом, а те, що видається у світі інколи недосконалим і несправедливим, для християнина є ознакою слабкості людського пізнання загалом, і передусім – слабкості людського розуму: Бог знає усе достеменно і для нього усе є благом, адже саме Він знає кінцеве призначення геть усього, а людина більшості з цього не знає і тому, не знаючи справжнього призначення багатьох речей і подій, може суб'єктивно сприймати їх як зло, несправедливість і прикру випадковість. Християни переконані, що лише сильна віра у Бога здатна подолати цю обмеженість людського розуму і нездатність досягнути Божественний задум в усій його повноті і глибині. Хто починає сумніватися у величі Бога і у благій природі створеного Богом світу – ті починають сумніватися, що Бог усе продумав, починають припускати існування якихось інших сил, не таких благих, як Бог, але також доволі сильних, які якраз і створюють різні прикросі для людини у цьому світі. Чим слабша віра у Бога, тим більшим є ризик наділити більшою силою його опонентів – починаючи від сатани і завершуючи різними чортами і бісами. Якщо глибоко віруюча людина навіть не припускає можливості

існування такої чортівні, то людина слабша є більш забобонною і чим далі, тим більше впадає у марновірство влади нечистої сили – аж до того, що починає її сприймати фаталістично. Людина зі слабшою вірою перекладає із себе на чортівню усі власні гріхи і слабкості: мовляв, «лихий поплутав».

Класичним є приклад Миколи Гоголя, якого заплутали і релігійні, і політичні забобони: Гоголь прагнув здобути сильну віру, але був надто марновірним і вважав нечисту силу непереможною і у світі загалом, і у політичному житті. Попри його намагання обіграти усе у карнавальному стилі [Родний 2022], Гоголь все більше підпадав під владу чортівні – як у своїх творах, так і у своєму житті [Чопик 2008]. Він піддався найгіршим із забобонів – церковним, а точніше псевдо-церковному впливу свого сповідника, який повів великого митця шляхом самопринижень і самозвинувачень. Гоголь і сам був схильний до того, аби піддатися цій «нездоланній» чортівні: якщо згадати його твори, то надто часто нечиста сила оволодіває його героями і невідворотно занепащує їхні душі та вкорочує віку навіть, здавалося би, найсильнішим. То «червона свитка», то «зачакловане місце», то ще якась чортівня – Гоголь, здавалося би, став хворобливо цікавим у своїй творчості до найтемніших релігійних забобонів своїх предків і вишукував усіляку чортівню у народних віруваннях, а згодом почав і творити власну чортівню, виявляти, наділяти владою і винаходити все нові прокляття сучасної людини, яка піддається все новим спокусам і негодна від них самотужки позбутися. Чортівня є дурнею, але дурнею, яка видається нездоланною, бо за нею нібито стоять якісь потойбічні сили, вищі над людською волею і владою.

У порівнянні з чортівнею дурня є і слабшою, і не такою серйозною – і як моральна загроза, і онтологічно, і епістемологічно. Дурня така ж невикорінна, як і чортівня. Більше того, може здатися, що дурня ще більш невикорінна: адже дурню робить і у дурню вірить не лише релігійна людина, але й людина, байдужа до Бога – «Бог помер» (як висловився свого часу Ніцше, «старий Бог помер» [Ніцше 2024]), але дурні від того не поменшало (а може, лише побільшало, і то добряче). Адже людину без Бога уже, здавалося би, ніщо не стримувало городити дурню, та ще й гіллясту і розлогу! Дурня ближча до «das man» Гайдегера – це такий матеріал, який своїм родючим ґрунтом має царину теревенів, пліток і вигадок, яку Гайдегер вважав, хоч і не достеменно буттям, але справжнім соціальним тлом життя кожної людини [Heidegger 1967]. Втім, у цій слабкості «das man» Гайдегер вбачає і його величезну силу: прийти до істини людина може лише через «das man», адже саме він є постійним, гарантованим рівнем наявного буття людини: на прикладі мови Гайдегер показує, що істину виражають ті ж самі слова, якими пліткують і теревенять – але вже після того, як мислитель глибоко осягає сенс

цих слів і знаходить в них ключі до буття. Це як той захований лист у відомому детективному оповіданні Едгара Алана По, який ніхто не може знайти, тому що він лежить на самому видному місці, але лише дещо у зміненому вигляді.

Людина постійно знаходить довкола себе дурню у різних її проявах, чи, що те саме – дурня постійно знаходить людину і оточує її, але без усілякого демонічного фаталізму, а просто як пил чи повітря. Або ж людина починає сприймати дурню як неминучі, хоч і не дуже корисні бур'яни. Втім, як бур'янами людина починає вважати звичайні дикі рослини лише у порівнянні з культурними рослинами із запрограмованими якостями, отриманими в результаті тривалої селекції, так і дурнею багато хто схильний вважати мало не все, що пропонує здоровий глузд, і що ми не перевіряємо, не верифікуємо за допомогою системних обґрунтувань науки. Але як винищення, зачищення бур'янів може виявитися по кінцевому результату знищенням людиною власної екології з її необхідним біорозмаїттям, так само і прагнення усе верифікувати за жорсткими критеріями приводить не до істини, а лише до ілюзій всевладності людини, які легко і неминуче заводять її на манівці самозакоханості і у провалля самонадіяності. Показовим є приклад Людвіга Вітгенштайна, який відмовився від проекту зробити увесь світ однозначно поясненим у «Логіко-філософському трактаті» задля того, аби визнати невичерпне сенсове розмаїття світу у своїх «Філософських дослідженнях» [Вітгенштейн 1995]. Також цю ідею невичерпної множинності інтерпретацій сенсів за допомогою множини природних мов розвиває проект «Європейського словника філософій» [Кассен, & Сігов 2024]. Дурня не є основою здорового глузду, але вона є його невід'ємною складовою – нерідко дурня допомагає дистанціюватися від звичного і серйозного для того, аби здобути відкритість до нового і несподіваного. Хоча сама по собі дурня нічого такого і не обіцяє і не пропонує – дещо розумне у дурні може побачити і знайти, а тим більше з розумом використати лише розумна людина.

Тому у освітньому просторі завданням є не лише торувати шлях до істини, долаючи всюдисущу дурню, але й інколи уміти звернутися до дурні, аби уникнути надмірною серйозності, закомплексованості і зашореності стереотипами і забобонами, яких не чужа навіть наука. Особливо ж схильними до забобонів виявляються види діяльності людини, які апелюють до віри у те, що раціонально важко перевірити – релігія, політика та деякі інші сфери соціальної комунікації. Досить лише згадати релігійний фанатизм чи популізм, який сповнені дурнею, але інколи дають прагматично потрібний для людини, спільноти або суспільства результат саме завдяки полегшеним процедурам верифікації істинності їх ідеалів. Втім, ці винятки із правил лише дещо захищають

дурню від її знищення, але аж ніяк не роблять дурню битим шляхом розвитку людства.

Доброчесність є шляхом плекання чеснот. На цьому шляху можуть траплятися помилки, недогляди, експерименти і інколи навіть авантюри – більш чи менш ризиковані і більш чи менш виправдані. Доброчесна людина – не свята, хоча й прагне святості: звісно, йдеться не лише про релігійну святість, але про максимальну досконалість, яка сягає не досяжності для порівнянь. Можна бути майже ідеальним у пошуку істини – у науці та у освіті. Але ідеальним бути неможливо ні у якій царині – завжди є резерв для удосконалення та самоудосконалення. І максимальна відповідність наявних чеснот потребі моменту ще не свідченням ідеальності чи тим більше святості. Тому дешиця дурні ніколи не є зайвою, якщо вона є доречною, іронічною і самоіронічною: це допомагає уникати неадекватного самовихваляння і завищених оцінок в усьому. Втім, однозначно варто уникати чортівні – того, що веде шляхом, прямо протилежним не лише святості, але й іншим людським ідеалам. До речі, у чортівні також можна досягати певних ступенів досконалості, але ця досконалість якраз є тим гіршою, чим вона вища. Адже можна вправлятися у гріхах і пороках не згірше, аніж у чеснотах – адже гріхи і пороки самі є чеснотами зі знаком «мінус», тобто анти-чеснотами або ж від'ємними чеснотами – тим, що нищить чесноти і нищить саму людину. Тому розумне уникнення дурні, чітке відкидання усілякої чортівні є складовою і передумовою впевненого шляху до істини не лише у освіті, але і у житті.

Висновки

Внесок Гарі Франкфурта у аналіз концепту «bullshit» важко переоцінити, і все ж кожна національна філософська мова має що додати до нього з власного арсеналу. Не є винятком і українська філософська мова, яка має давні власні традиції розвитку загалом, так і зокрема – щодо аналізу того, що можна назвати дурнею як найближчим аналогом до англійського «bullshit».

Було проаналізовано стосунок дурні до істини і хиби – як на засадах реконструкції підходу Франкфурта, так і завдяки введенню цієї проблеми у більш широкий культурний та історико-філософський контекст. Виявлено, що дурня не збігається ані з хобою, ані з брехнею, і, хоча і переважно перешкоджає досягненню істини, але завдяки іронічному та розумному сприйняттю дурні, остання може слугувати потребам подолання догматизму та інерційності у мисленні, відкриваючи шлях до нових ідей та концептів.

Дурня відрізняється від всеосяжної і важковикорінної глупоти: дурню чинять нерідко свідомо, а інколи ще й граючись, але так само легко від неї можна відмовитися – особливо розумній людині, тоді як тенета глупоти можуть тримати позиттєво.

Також було проаналізовано стосунок дурні та щирості, в результаті якого було з'ясовано, що, хоча дурня, як правило, вирізняється щирістю і безпосередністю у її представленні, однак все ж не має основних чеснот щирості, як і не має деяких вад надмірної щирості, яка може переходити у грубість і дикість. Дурню вирізняє легкість, з якою її продукують та поширюють.

Дурня також не має спільної основи з постправдою, хоча творці постправди і звертаються нерідко до використання дурні. Однак, за дурнею не стоїть не лише якийсь злий і недобррозичливий умисел, але й жоден інший серйозний стратегічний умисел. Дурня не сягає онтології гіперреальності, залишаючись на маргінесах онтології.

Також дурня не має тої фаталістичності та морального негативу, який тягне за собою чортівня: на противагу чортівні дурня є більш самодостатньою і характеризує не так онтологічні глибини, як поверхню існування повсякденності. Водночас, це повсякденне існування дурні можна оцінити з погляду філософії «das man» Гайдегера і побачити у ній пункт відштовхування, який дає можливість краще побачити істину та її буття на контрасті з її антиподами.

В цілому вміння розумно оцінити дурню, вчасно дистанціюватися від неї, так само, як і вчасно вдатися до неї у слушний момент є складовими доброчесного шляху до істини – як у освіті, так і у житті загалом.

Примітки

Авторство вступу, розділів «Щира дурня не є ані шляхом до істини, ані шляхом від брехні», «Дурня і постправда: дивергенція», «Доброчесний пошук істини як шлях освіти» та висновків належить Михайлу Бойченку. Авторство розділів «Необхідність з'ясування природи істини», «Вади обману», «Первинні та вторинні ознаки поняття «bullshit» у розумінні Франкфурта» та ««Bullshit» на практиці» належить Богдану Шумському. Літературу до відповідних розділів підбирали відповідно їх автори.

Авторство перекладу терміну «bullshit» українською як «дурня» належить обом авторам цієї статті, тоді як авторство перекладу терміну «bullshiter» як «дурнограй» належить Михайлу Бойченку.

Загальну редакцію статті здійснено Михайлом Бойченком.

Посилання:

Бойченко, М. (2022). Виправлення іменувань речей: примус війни у освіті і суспільному житті. *Філософія освіти*, 28(1), 11–27. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-1-1>

- Бойченко, М. (2023). Філософія як протиотрута пропаганди. У Тарароєв, Я. В., Кіпенський, А. В., Дольська О. О. та ін. (ред.). *Філософія в сучасному світі: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції*. (с. 3–5). Харків: ХПІ. <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/71163>
- Вітгенштайн, Л (1995). *Tractatus logico-philosophicus. Філософські дослідження*. Пер. з нім. Є. Попович. Київ: Основи.
- Вольтер. (1932). Простак / пер. з фр. Л. Івченкової. У Вольтер. *Вибрані твори*. (С. 33-87). Харків-Київ: Література і мистецтво.
- Камю, А. (2022). *Міф про Сізіфа. Бунтівна людина*. Пер. з фр. О. Жупанського. Харків: Фоліо.
- Кассен, Б., & Сігов, К. (ред.). (2024). *Європейський словник філософій. Том 5. Український контекст: Лексикон неперекладностей*. Пер. А. Васильченко та ін. Київ: Дух і Літера.
- Менжулін, В. І. (2006). Смішне, пусте та сумне у сучасній філософії. *Наукові записки НаУКМА*, 50, 44–49.
- Ніцше, Ф. (2024). *Весела наука*. Пер. з нім. В. Чайковського. Харків: Фоліо.
- Огієнко, І. (пер.). (1962). *Біблія*. https://www.truechristianity.info/ua/bible_ua.php
- Родний, О. (2022). Поетика карнавальності як філософське світовідчуття М. Гоголя. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, 5(1), 50-57. <https://doi.org/10.15421/342207>
- Роттердамський, Е. (1993). *Похвала Глупоті. Домашні бесіди*. Пер. з лат. В. Литвинов, Й. Кобів. Київ: Основи.
- Сабадаш, Ю. С., Нікольченко, Ю. М., Пахоменко, С. П. (2021). *Історія культури Італії: навчальний посібник*. Київ: Ліра-К.
- Свіфт, Дж. (2021). *Мандрі до різних далеких країн світу Лемюеля Гуллівера, спершу лікаря, а потім капітана кількох кораблів*. Пер. з англ. М. Іванов. Харків: Фоліо.
- Чопик, Р. (2008). Гоголь – Гоголь – і чорт. *Слово і час*, (10), 61-67.
- Calfee, J. E. (1985). *Cigarette advertising, health information and regulation, before 1970*. Working Paper No. 134. December 1985. Federal Trade Commission, Bureau of Economics. Washington, DC 20580. <https://www.ftc.gov/sites/default/files/documents/reports/cigarette-advertising-health-information-and-regulation-1970/wp134.pdf>
- Carson, T. L. (2016). Frankfurt and Cohen on bullshit, bullshitting, deception, lying, and concern with the truth of what one says. *Pragmatics & Cognition*, 23(1), 53–67. <https://doi.org/10.1075/pc.23.1.03car>.
- Cohen, G. (2006). Deeper into bullshit. In Hardcastle, G. L. & Reisch G. A. (eds.). *Bullshit and philosophy: Guaranteed to get perfect results every time* (pp. 117–136). Chicago: Open Court.
- Frankfurt, H. (1998). *Necessity, volition, and love*. New York: Cambridge University Press.
- Frankfurt, H. (1986). On bullshit. *Raritan*, 6(2), 81–100.
- Frankfurt, H. (2002). Reply to G. A. Cohen. In Buss, S. & Overton, L. (eds.). *The contours of agency: essays on themes from Harry Frankfurt* (pp. 340–345). Cambridge, MA: MIT Press.
- Frankfurt, H. (2005). *On bullshit*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Frankfurt, H. (2006). *On truth*. New York: Alfred A. Knopf.
- Heidegger, M. (1967). *Sein und Zeit*. Elfte, unveränderte Auflage. Tübingen: Max Niemeyer.

- Hulsewé, A. F. P. (1993). Shih chi. In Loewe, M. (ed). *Early Chinese Texts: A Bibliographical Guide*. (Pp. 405-414). Berkeley: Society for the Study of Early China/Institute of East Asian Studies.
- Kant, I. (1956). Über ein vermeintes Recht aus Menschenliebe zu lügen. In Kant, I. *Werke*. Bd. 7. Hrsg. von W. Weischedel (S. 637–643). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. (Im Original erschienen 1797).
- Maes, H., & Schaubroeck, K. (2006). Different kinds and aspects of bullshit. In *Bullshit and philosophy: Guaranteed to get perfect results every time* (pp. 117–136). Chicago: Open Court.
- Moberger, V. (2020). Bullshit, pseudoscience and pseudophilosophy. *Theoria*, 86(5), 595–611. <https://doi.org/10.1111/theo.12271>
- Petrocelli, J. V. (2021). *The life-changing science of detecting bullshit*. New York: St. Martin's Press.
- Soothill, W. E., trans. (1910). *Analects of Confucius*. Yokohama: Fukuin Printing Co.
- Sterne, L. (1978). *The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman*. Ed. by M. New & J. New. London: Penguin Books.
- Stevenson, H. (2020). Reforming global climate governance in an age of bullshit. *Globalizations*, 18(1), 86–102. <https://doi.org/10.1080/14747731.2020.1774315>
- Storm-Mathisen, F. (2025). 'Violence is completely normal': Managing Violence Through Narrative Normalization. *The British Journal of Criminology*, 65(1), 37–53. <https://doi.org/10.1093/bjc/azae030>
- Theophrastus. (1902). *The Characters*. Transl., with Introduction by C. E. Bennett & W. A. Hammond. New York, London, and Bombay: Longmans, Green, and Co.
- Xu, Z. (2023). The Running Logic of Jacobin Dictatorship from the Perspective of Emotional History. Chen, Y. et al. (eds.), *Proceedings of the 2023 2nd International Conference on Public Culture and Social Services (PCSS 2023), Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 787, 62–67. https://doi.org/10.2991/978-2-38476-130-2_9

References:

- Boichenko, M. (2022). Correction of the naming of things: the coercion of war in education and public life. [In Ukrainian]. *Philosophy of Education*, 28(1), 11–27. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-1-1>
- Boichenko, M. (2023). Philosophy as an antidote to propaganda. [In Ukrainian]. In Tararoev, Ya. V., Kipensky, A. V., Dolska O. O. et al. (eds.). *Philosophy in the Modern World: Proceedings of the IV International Scientific and Practical Conference*. (pp. 3–5). Kharkiv: KhPI. <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/71163>
- Calfee, J. E. (1985). *Cigarette advertising, health information and regulation, before 1970*. Working Paper No. 134. December 1985. Federal Trade Commission, Bureau of Economics. Washington, DC 20580. <https://www.ftc.gov/sites/default/files/documents/reports/cigarette-advertising-health-information-and-regulation-1970/wp134.pdf>
- Camus, A. (2022). *The Myth of Sisyphus. A Rebellious Man*. (O. Zhupansky, trans.). [In Ukrainian]. Kharkiv: Folio.
- Carson, T. L. (2016). Frankfurt and Cohen on bullshit, bullshitting, deception, lying, and concern with the truth of what one says. *Pragmatics & Cognition*, 23(1), 53–67. <https://doi.org/10.1075/pc.23.1.03car>

- Cassen, B., & Sigov, K. (eds.). (2024). *European Dictionary of Philosophies. Volume 5. Ukrainian Context: Lexicon of Untranslatables*. (A. Vasylychenko, et al., trans.). [In Ukrainian]. Kyiv: Spirit and Letter.
- Chopyk, R. (2008). Gogol – Gogol – and the Devil. [In Ukrainian]. *Word and Time*, (10), 61–67.
- Cohen, G. (2006). Deeper into bullshit. In Hardcastle, G. L. & Reisch G. A. (eds.). *Bullshit and philosophy: Guaranteed to get perfect results every time* (pp. 117–136). Chicago: Open Court.
- Frankfurt, H. (1998). *Necessity, volition, and love*. New York: Cambridge University Press.
- Frankfurt, H. (1986). On bullshit. *Raritan*, 6(2), 81–100.
- Frankfurt, H. (2002). Reply to G. A. Cohen. In Buss, S. & Overton, L. (eds.). *The contours of agency: essays on themes from Harry Frankfurt* (pp. 340–345). Cambridge, MA: MIT Press.
- Frankfurt, H. (2005). *On bullshit*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Frankfurt, H. (2006). *On truth*. New York: Alfred A. Knopf.
- Heidegger, M. (1967). *Sein und Zeit*. Elfte, unveränderte Auflage. Tübingen: Max Niemeyer.
- Hulsewé, A. F. P. (1993). Shih chi. In Loewe, M. (ed). *Early Chinese Texts: A Bibliographical Guide*. (Pp. 405–414). Berkeley: Society for the Study of Early China/Institute of East Asian Studies.
- Kant, I. (1956). Über ein vermeintes Recht aus Menschenliebe zu lügen. In Kant, I. *Werke*. Bd. 7. Hrsg. von W. Weischedel (S. 637–643). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. (Im Original erschienen 1797).
- Maes, H., & Schaubroeck, K. (2006). Different kinds and aspects of bullshit. In *Bullshit and philosophy: Guaranteed to get perfect results every time* (pp. 117–136). Chicago: Open Court.
- Menzhulin, V. I. (2006). Ridiculous, Empty and Sad in Modern Philosophy. [In Ukrainian]. *NaUKMA Research Papers in Philosophy and Religious Studies*, 50, 44–49.
- Moberger, V. (2020). Bullshit, pseudoscience and pseudophilosophy. *Theoria*, 86(5), 595–611. <https://doi.org/10.1111/theo.12271>
- Nietzsche, F. (2024). *Gay Science*. (V. Tchaikovsky, trans.). [In Ukrainian]. Kharkiv: Folio.
- Ogienko, I. (trans.). (1962). *The Holy Bible*. [In Ukrainian]. https://www.truechristianity.info/ua/bible_ua.php
- Petrocelli, J. V. (2021). *The life-changing science of detecting bullshit*. New York: St. Martin's Press.
- Rodnyi, O. (2022). Carnivalty's poetics as M. Gogol's philosophical world feeling. [In Ukrainian]. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, 5(1), 50–57. <https://doi.org/10.15421/342207>
- Rotterdamsky, E. (1993). *In Praise of Folly. Colloquia familiaria*. (V. Lytvynova, & Y. Kobiv, trans.). [In Ukrainian]. Kyiv: Osnovy.
- Sabadash, Y. S., Nikolchenko, Y. M., Pakhomenko, S. P. (2021). *History of Italian Culture: A Textbook*. Kyiv: Lira-K. [In Ukrainian].
- Soothill, W. E., trans. (1910). *Analects of Confucius*. Yokohama: Fukuin Printing Co.
- Sterne, L. (1978). *The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman*. (M. New, & J. New, eds.). London: Penguin Books.
- Stevenson, H. (2020). Reforming global climate governance in an age of bullshit. *Globalizations*, 18(1), 86–102. <https://doi.org/10.1080/14747731.2020.1774315>

- Storm-Mathisen, F. (2025). 'Violence is completely normal': Managing Violence Through Narrative Normalization. *The British Journal of Criminology*, 65(1), 37–53. <https://doi.org/10.1093/bjc/azae030>
- Swift, J. (2021). *Travels to Different Faraway Countries of the World by Lemuel Gulliver, First a Doctor, and Then the Captain of Several Ships*. (M. Ivanov, trans.). Kharkiv: Folio. [In Ukrainian].
- Theophrastus. (1902). *The Characters*. (C. E. Bennett, & W. A. Hammond, trans. and intro). New York, London, and Bombay: Longmans, Green, and Co.
- Voltaire. (1932). The Simpleton. (L. Ivchenkova, trans.). [In Ukrainian]. In Voltaire. *Selected Works*. (pp. 33-87). Kharkiv-Kyiv: Literature and Art.
- Wittgenstein, L. (1995). *Tractatus logico-philosophicus*. *Philosophical Studies*. (Ye. Popovych, trans.). [In Ukrainian]. Kyiv: Osnovy.
- Xu, Z. (2023). The Running Logic of Jacobin Dictatorship from the Perspective of Emotional History. Chen, Y. et al. (eds.), *Proceedings of the 2023 2nd International Conference on Public Culture and Social Services (PCSS 2023), Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 787, 62-67. https://doi.org/10.2991/978-2-38476-130-2_9

Mykhailo Boichenko, Bohdan Shumskyi. The Integrity of Truth in the Perspective of Counteracting “Bullshit” in the Educational Space of Modern Society

The article is dedicated to the philosophical analysis of the term “bullshit”, which was systematically conceptualized by the American philosopher Harry G. Frankfurt for a better understanding of the nature of truth, but at the same time increasingly as a self-sufficient term of epistemology. The authors of this article offer a creative translation of the term “bullshit” from English into Ukrainian as “fool”. Such a translation is not literal, but better conveys the epistemological meaning of the corresponding English term. Bohdan Shumsky carried out a systematic reconstruction of the concept of “bullshit” in Harry G. Frankfurt – reproducing the main outline of the philosophical searches of this American philosopher, as well as indicating the main directions in which the concept of “bullshit” is developed in English-speaking philosophy and to which practical areas it is applied. Mykhailo Boichenko introduces this analysis into a broader philosophical and cultural context, and also shows the significance of the concept of “fool” for the educational space of modern society – both as an object for research and conscious avoidance, and as a specific tool that deserves to be used in special cases. Some patterns of attitude towards stupidity, foolishness and foolishness in the history of philosophy and in Christian culture are traced. In addition, Mykhailo Boichenko is the first to offer a Ukrainian translation of the English “bullshiter” (“дурнограй”). The authors of the article show the ambivalence of sincerity, which is inherent in a fool, and substantiate the advantages of an ironic and instrumental attitude towards a fool, while maintaining the basic assessment of a fool as a predominantly negative assessment of a fool from an epistemological and axiological point of view. It has been demonstrated – both conceptually and through various examples – that nonsense helps to highlight and emphasize truth,

goodness and justice – both by opposing them and by helping to choose the best path to them.

Keywords: *bullshit/дурня, Harry G. Frankfurt, bullshiter/дурнозпай, truth, integrity, error, lie, epistemology, educational space of modern society.*

Бойченко, Михайло, доктор філософських наук, професор, старший дослідник, професор кафедри теоретичної і практичної філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, провідний науковий співробітник відділу взаємодії університетів і суспільства Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна). Сфера дослідницьких інтересів: соціальна філософія як методологія соціального пізнання, філософія неоінституціоналізму, філософія освіти, філософія політики.

E-mail: boichenko.m@knu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-1404-180X>

Шумський, Богдан, бакалавр філософії (Київ, Україна). Дослідницькі інтереси: аналітична філософія, філософія мови, епістемологія, комунікативна філософія, соціальна філософія, політична філософія.

<https://orcid.org/0009-0003-6219-9182>

E-mail: manhettenradio@gmail.com

Boichenko, Mykhailo, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Senior Researcher, Professor of the Department of Theoretical and Practical Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Leading Researcher of the Department of Interaction between Universities and Society, Institute of Higher Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Kyiv-city, Ukraine). Research interests: social philosophy as a methodology of social cognition, philosophy of neo-institutionalism, philosophy of education, philosophy of politics.

E-mail: boichenko.m@knu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-1404-180X>

Shumskyi, Bohdan, Bachelor of philosophy (Kyiv-city, Ukraine). Research interests: analytical philosophy, philosophy of language, epistemology, communicative philosophy, social philosophy, political philosophy.

<https://orcid.org/0009-0003-6219-9182>

E-mail: manhettenradio@gmail.com